

Feld István

A Bátoriak kegyúri temploma

Megjegyzések az újabb nyírbátori épületrégészeti kutatások értékeléséhez

Rendkívül örvendetes, hogy a késő középkori épített örökségünk kimagasló emlékeként – kivételesen – a nemzetközi építészet- és művészettörténeti szakirodalom által is számon tartott nyírbátori, egykori Szent György plébániatemplomban és a közelében álló – legutóbbi kutatója által következetesen rezidenciának nevezett – nemesi lakóépület csekély maradványai között is régészeti kutatásokra kerülhetett az elmúlt években. Az ugyanis már régóta közhelynek számított, hogy az írott források nem adnak egyértelmű, sőt néha még megközelítő támpontot sem ahhoz, hogy Bátoriak jeles bárói családjának mely tagja és mikor emeltette mindazt, ami ma az egykori mezőváros büszkeségének tartunk vagy vélünk. Így maradtak a feltevések és gondolatkísérletek – s az utóbbiak között sokszor öntudatlanul is szerepet kapott az a szempont, hogy „ami korábbi, az szebb/jobb/értékesebb”, vagy hogy „természetesen” a család legismertebb tagjai lehettek a legnagyobb építetők.¹

Ugyanakkor azt is már többen megfogalmazták, hogy továbblépést csak a régészet módszereinek *megfelelő* alkalmazása jelenthet. Hangsúlyoznom kell, régészet alatt én ebben az esetben – azaz a szerencsés módon álló, magas falakkal rendelkező épületek esetében - nem csupán a közismert *ásatást* értem, amely az utolsó járószint alatti jelenségeket, rétegeket, objektumokat kutatja, hanem a még mindig méltatlanul kevésbé ismert és így alig értékelt *falkutatást*, azaz maguknak a felmenő falazatoknak módszeres vizsgálatát is. Magam e két módszer együttes felhasználását nevezem *épületrégészetnek*, miközben természetesen tudatában vagyok annak, hogy e fogalom még korántsem számít hazánkban elterjedtnek vagy elfogadottnak. Nem csupán a kutatást végzők diplomáinak eltérő volta – nálunk egy művészettörténész vagy építész csak nem végez(het) *régészeti* kutatást! – hanem az ezzel kapcsolatos terminológia tisztázatlansága miatt is. Jellemző erre Mezős Tamás nemrég napvilágot látott eszme-futtatása,² mely talán hozzájárulhat a kutatás elméleti-módszertani kérdéseinek előtérbe kerüléséhez. Most itt csupán annyit kell megjegyezni, hogy az Európa-szerte német kifejezéssel *Bauforschung*-nak nevezett kutatási tevékenység – magyarra talán *épületkutatásnak* fordíthatnánk – véleményem szerint sokkal szélesebb értelmű, mint az itt tárgyalt *épületrégészet*.

1. A templomról legutóbb, a korábbi irodalom áttekintésével: Papp Szilárd: A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515. Bp. 2005., 67–76., 194–201.

2. Mezős Tamás: Épületkutatás–Bauforschung–Building archaeology–Archéology du bâti. In: Műemlékvédelem LII (2008) 376–388.

Ez utóbbi csak egy, közvetlenül a tárgyat képező épületre irányuló – ma kedvelt kifejezéssel élve – *roncsolásos* kutatási eljárás, s mint ilyen csupán része a tágabb, egyéb módszereket és forrásokat is kiaknázó épületkutatásnak.

Függetlenül a terminológiai kérdésektől, az alighanem kevésbé vitatható, hogy bármely kutatási módszer alkalmazása megítélésének mércéje annak alapossága. A régészet bármely területe esetében ehhez járul a kutatás *kiterjedésének* mértéke, a kutatott terület nagysága, hisz talán nem kíván külön indoklást, hogy egy neolitikus tell-település vagy egy avar temető esetében korántsem mindegy, egy, két vagy száz négyzetméter kutatására van-e lehetőség. Nincs ez másképp a középkor épületeinél sem, hisz az építészeti szabályosság igen sokszor csak látszólagos és sokszor maga is bizonyítást kíván! Természetesen a térben korlátozott régészeti kutatásnak is fontos szerepe lehet – de csak akkor, ha figyelembe vesszük az ebből adódó korlátozott következtetési lehetőségeket, s nem vállalkozunk olyasmire, melyet alkalmazott módszereink már nem engednek meg.

A következőkben a bevezetésben említett két nyírbátori emlék közül most a református templom esetében teszek kísérletet a számomra ismert épületrégészeti kutatások értékelésére, azok történeti forrásértéke meghatározására. A Szent György templom esetében a kutató, Simon Zoltán az előzőekben olvasható tanulmánya mellett az általa a rendelkezésemre bocsátott kutatási dokumentáció szöveges részét is használhattam.³ A „Bátori-rezidencia” esetében azonban nagyrészt egy 2007-ben napvilágot látott s érdemi visszhang nélkül maradt vitacikkem⁴ fő gondolatait ismételhettem volna meg abban a reményben, hogy azok tanulsággal szolgálhatnak a szűkebb pátria történelem és építészet iránt érdeklődő szakemberei és laikusai számára is. Ám erre most a főszerkesztő kérésére a szűkre szabott terjedelem miatt nem kerül sor.

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy a két épület épületrégészeti kutatásának körülményei és így lehetőségei korántsem voltak azonosak. A nemesi lakóhely esetében egy gyökeres kiépítésről – újjáépítésről, rekonstrukcióról – volt szó, amely magától értetődővé tett (volna) egy különösen alapos ásatást és falkutatást. A plébániatemplom kutatása ugyanakkor csupán egy elvégzendő alaposabb helyreállítást előzött meg, s itt érthető (lenne) a visszafogottság, bár egy ilyen különösen fontos emlék esetében aligha kíván különösebb magyarázatot az összes fontos részlet tisztásának igénye.

Simon Zoltán munkatársaival a rendelkezésükre álló igencsak szűk időkeret és a technikai adottságok korlátai között erre – majd ennek eredményei alapján egy nagy ivű építéstörténeti konstrukció kidolgozására – tett kísérletet. A templom egy lehetséges építéstörténetét néhány éve felvázoló Papp Szilárd – elsősorban folyamatos tervváltozásokat feltételező – álláspontjával⁵ szemben meggyőzően bizonyította, hogy a ma álló késő gótikus teremtemplom falaiban korábbi egyház(ak) jelentős maradványait őrizte meg. Az azonban nehezen magyarázható, miért nem tárta fel az *épületbelsőben* is a déli és az északi hajófalak külső falkutatása során meghatározott korábbi falszakaszok végződéseit, illetve az elbontott falazatok csatlakozását – s ez vonatkozik úgy az általa valószínűsített nyugati és keleti hajófalakra, mint a korábbi sekrestye keleti falára. Ez ugyanis nem csupán a rekonst-

3. A kutató eredményeiről röviden írásban is beszámolt: Simon Zoltán: Műemléki kutatás a nyírbátori református templomon. In: Örökség 2008/X. 18.

4. Feld István: Megjegyzések a nyírbátori várkastély kutatásához és kiépítésének tudományos megalapozottságához. In: CASTRUM. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele 6. (2007/2.) 91–103.

5. Papp Szilárd i. m. 69–70.

rukciójához szükséges méretek ellenőrzését és pontosítását tette volna lehetővé, de talán annak bizonyítását is, hogy a mai épületnek valóban két, s nem csupán egyetlen előzménye volt! Az általa feltételezett 13–14. századi nyírbátori templom létrejötté ugyanis egyetlen vitathatatlan bizonyítékot nem sorol fel, nem esik szó a falazóanyag struktúrájára és méretére vonatkozó adatokról, nem tudunk az esetleges nyílásokról sem. Nem túl meggyőző, hogy az ott nyitott kis szondák alapján valóban kizárható-e egy korábbi kapu a déli hajófal nyugati részén – de az szinte biztosra vehető, hogy a mai déli bejárat felett a belsőben meghatározott korábbi nagy ablak már csak mérete miatt sem köthető e hipotetikus templomhoz.⁶

Így szerintem az is elképzelhető, hogy csupán *egyetlen előzménye* volt a jelenlegi teremtemplomnak.⁷ Ennek északnyugati saroktámpillérét sikerült azonosítani a hajó az 1433-ban említett Krisztus Teste kápolnához kapcsolódó – korábban meglehetősen nagy fantáziával is értelmezett⁸ – külső falazatszakasán. Az, hogy ennek délnyugati párja nem került elő – hasonlóan a feltételezhető délkeleti saroktámpillérhez – még a kutató szerint sem érv a déli fal korábbi volta mellett, hisz itt később eltüntethették annak nyomait. Sőt, az, hogy északnyugaton ez egyáltalában megmaradt, véleményem szerint csak annak köszönhető, hogy itt valamilyen módon össze volt egymással építve a mai Szent György templom elődje és az említett kápolna. Sajnos, ennek mikéntje a 2008-ban elvégzett kutatás – korlátozott falkutatás és egy korántsem teljes körű ásatás – után sem világos számomra, de – megfogalmazásai alapján⁹ – talán a kutató számára sem. Mindebben az eddig közzétett alaprajzok sem nyújtanak segítséget, talán érdemes lenne tömegrekonstrukciós kísérletekkel modellezni a két épület(rész) lehetséges megjelenését. Az mindenesetre különösen sajnálatos, hogy nem vizsgálták a mai templomtérből egykor az elbontott kápolna hajójába nyíló szemöldökgyámos, késő gótikus ajtókeret viszonyát a falszövethez. Ha ugyanis az a falazattal egykorú, egy fontos – sőt, tulajdonképpen az egyetlen in situ! – bizonyítéka lenne egy 1480 körüli nyírbátori gótikus templom létének. S egyúttal arra is bizonyítékul szolgálna, hogy ekkor még valóban állt, használatban volt az északi kápolna. Ma ugyanis a teremtemplom kialakításához kötött lábazati párkány az ismeretlen korban elbontott kápolna helyén is végigfut az északi hajófalon – igaz, e szakasz akár egy modern helyreállításból is származhat!

Simon Zoltán kutatásai igazolták, hogy a teremtemplom belső reneszánsz részletei egyidősek a késő gótikus szerkezetekkel – igaz, kevésbé az ülőfülke, sokkal inkább a szentségfülke falazattal egykorú voltát talán nagyobb szondákkal kellett volna igazolni. A kutatót érő meglepetésekre jó példa az utóbbi alatt a falszövetben mutatkozó köhasábok – fel is merült azok korábbi szentségház maradványaiként való értelmezése. Ez utóbbi lehetőség a fentiek alapján egyáltalában nem meggyőző, s ez még inkább áll a templom egyik leglátványosabb része, a déli bejárat kapu értelmezésére. Az annak külső, keleti oldalán nyitott két kutatószonda azt kétségtelenül bizonyította, hogy a kőkeret egy korábbi falazatban került elhelyezésre – s ez a korábbi falazat akár lehet a Bátori István vajdához (is) köthető, előzőekben tárgyalt gótikus templom falazata is. Ekkor a bejárat fülke felett egy új

6. Sajnos, a falszövethez való viszonyáról nem értesülünk a tanulmányból és a dokumentáció szövegéből.

7. Az ún. I. sírkamrával kapcsolatos briliáns logikai fejtegetések aligha szolgálhatnak ennek cáfolatául, hisz nem bizonyított, mi határozta meg ennek helyét – a kutató maga is elismeri, hogy az a jelenlegi épület tengelyében található.

8. Papp Szilárd i. m. 198., 154. jegyzet

9. „Az eredetileg patkóíves szentélyű körtemplom akkor kapta sokszögű hajóját, tornyát, támpilléreit és polygonális szentélyzáródását, amikor *hozzákapcsolták* (kiemelés tőlem – F. I.) a tőle délre álló, ugyanekkor szintén átépített Szent György templomhoz”: Simon Zoltán i. m. 18.

áthidalást kellett építeni s szükségessé vált a kapu tengelyében volt nagyméretű ablak elfalazása is. Az azonban mindebből – pontosabban az elvégzett kutatásról közzétett adatokból, hisz az építőanyagokról itt sem értesülünk¹⁰ – korántsem következik, hogy a kapuzat nem a hálóboltozatos teremtemplom építése, azaz nem a rajta szereplő szövegben említett Báthori András (†1534) idején, hanem később került volna ide beépítésre!¹¹ Egy ilyen korlátozott kiterjedésű kutatás ennek eldöntésére véleményem szerint nem is alkalmas – így az a felvetés, hogy helyén eredetileg egy szélesebb kapu lett volna,¹² csak egy nagyobb, a *falszövegbe történő belebontással járó* szonda segítségével lett volna ellenőrizhető. A kutató további megfontolásai, miszerint a lábazati párkánynak¹³ nem szabadna ilyen módon visszafordulnia vagy hogy az egyes köelemek összeépítése, elhelyezése szabálytalannak, hevenyészettnek tűnik, alapvetően *nem épületrégészeti*, sokkal inkább *szemléleti kérdéseknek* tekinthetők. Jó példák arra a hozzáállásra, mely akkor is rendszert, szabályosságot, rendező elvet keres az elmúlt századok épített emlékei között, ha napi *épületrégészeti* munkássága során – a mai felfogás szerint – szabálytalanságok sorára bukkan.¹⁴

Természetesen az, hogy a nyírbátori Szent György templom 2008. évi falkutatása és ásatása korántsem volt olyan széleskörű, hogy minden téren egyértelmű megállapításokat hozzon, nem csupán a munkát közvetlenül végző szakember felelőssége. Osztozik ebben intézményének vezetése, a műemléki hatóság s nem utolsósorban a tulajdonos is, mely utóbbi – úgy tűnik – a napi használat rövid távú szempontjait előtérbe helyezte fontos tudományos kérdések tisztázásának. Jól jelzi ezt a bejárati előcsarnok kutatási lehetőségeinek korlátozott volta – itt nem csupán a támpillérek és az utóbb tárgyalt ajtókeret vizsgálatát kell említeni, de azt is, hogy bár már Entz Géza felhívta a figyelmet 1959-ben az 1488. évszamos címerkő egy lehetséges eredeti(?) helyére a déli kapu lunettája fölött,¹⁵ itt nem került sor falvizsgálatra.

Mindezek ellenére kétség sem fér hozzá, hogy Simon Zoltán az előzőekben olvasható tanulmánya alapvető jelentőségű a nyírbátori Szent György kutatásában és megkerülhetetlen annak további értékelése során. Számos, itt olvasható megállapításához aligha férhet kétség, s meggyőző számomra a teremtemplom kialakításának idejével kapcsolatos álláspontja is. Hipotéziseinek ellenőrzésére a – ha nem is a közeli – jövőben bizonyára még lehetőség nyílik, s ennek eredményeképp egyszer az is eldönthető lesz, mennyiben jogosak vagy jogtalanok a fentiekben megfogalmazott kritikai megfogalmazások.

10. A templom téglanyagával a kutatás – úgy tűnik – még nem foglalkozott. Papp Szilárd csak a nyugati torony esetében szól „más méretű téglák” meglétéről: Papp Szilárd i.m. 69. – A korábbi helytörténeti irodalom is csak azt vetette fel, hogy a minorita templom téglanyaga egyezik az úgynevezett magtár-épület tégláival: Entz Géza-Szalontai Barnabás: Nyírbátor. Bp. 1969. 62.

11. Lásd erre Buzás Gergely hasonló álláspontját a „Reneszánsz látványtár” kiállítás megjelenés alatt álló katalógusa számára írott tanulmánya 147. jegyzetében

12. Figyelme méltó ebből a szempontból Papp Szilárd fejtegetése kettős, középen pillérrel elválasztott kaputípusról: Papp Szilárd i. m. 72., 501. jegyzet

13. Sajnos, nem értesülünk róla, miképp építették be ezt a „teremtemplom” korabeli lábazatot a korábbi falazatba, téglanyagát és az ajtókeret elhelyező falazatát valószínűleg nem vetették össze egymással.

14. Itt utalnék röviden arra, hogy elhibázottnak tartom mindazon törekvéseket, melyek az 1511 évszamos stallumok elhelyezése rekonstrukciója során kizárólag a szabályos, a mai logika szerinti megoldásokat tartják elfogadhatónak!

15. Papp Szilárd i. m. 195. 139. lj.